

Eestimaa aadlimehest seikleja reis Egiptusesse ja Nuubiasse

Alexander Freiherr von Uexküll (sündis 29.03.1800 Sankt-Peterburgis, suri 02.08.1853 Viinis) oli kuuls aadliku Berend Johann von Uexkülli (1762–1827) viies poeg ja sünnijärgselt Haimre (Heimar) mõisa pärija.¹ Aastail 1813–1814 õppis ta Tallinna kubermangugümnaasiumis, seejärel teenis lipnikuna ihukaardiväe tragunirügemendis. 29.09.1817 degradeeriti noor liivimaalane duelli pärast leitnant von Rotkirchiga soldatiks koos kõigi aadliõiguste äravõtmisega. Siiski järgnes üsna pea armuandmine ja ohvitser saadeti teenima Narva tragunirügementi. Mõni aeg hiljem lahkus A. von Uexküll armeest, et saata oma vanemaid välismaareisil (1818). Võõrsile jäi ta pikemaks ajaks, õppides 1818. aasta septembrist kuni 1820. aasta suveni Göttingeni ja Praha Ülikoolis, kus pühendas end eelkõige kunsti- ning keelestudiumile. Hiljem, Egiptuse ja Alam-Nuubia huvireisil, kajastus see terves reas kohalikke arhitektuurilisi mälestusmärke ja arheoloogilisi muistiseid kujutavates joonistustes.

Seisusekohase eneseharimise standardeid tunduvalt ületav *grand voyage* hommikumaale toimus aastail 1820–1823; iidsel püramiidide maal kohtus Uexküll korduvalt Kuramaalt pärit krahvi Peter von Medemiga (1801–1877). Egiptuses ja sellest lõuna pool asuvas Alam-Nuubias reisis meie kaasmaalane koos prantsuse orientalisti Théodore-Antoine-Lopez de la Sainte Trinité de Lessepsiga (1802–1874). Teraväpliline, väljapaistvate kunstnikuvõimetega A. von Uexküll tegi ulatuslikke ülestähendusi oma päevaraamatusse, lisaks tõi reisilt kaasa ligi 70 seepiajoonistust.

Prantsuskeelne Egiptust käsitlev käsikiri

(290 lehekülge) kannab pealkirja „Voyage dans la Haute Égypte et en Nubie depuis le 12 Décembre 1822 jusqu'au 12 Avril 1823. Le Baron Alexandre d'Uexküll”.² Praegu ei ole võimalik täpselt kindlaks teha Levandi-rännaku motiive. Samuti ei ole midagi kindlat teada mehe Egiptuse-huvi lätete kohta. Igal juhul kuulus egiptomaania 19. sajandil tähtsamate üleeuroopaliste kultuurifenomenide hulka, mis suuremal või vähemal määral mõjutas paljusid haritud inimesi kõikidest seisustest. Samuti ei saa sugugi välistada noore mehe romantilist maailmahoiakut, kuhu ajas ja ruumis kauged Vana-Egiptus ning Levant sobitusid lausa ideaalselt.

Päevaraamatu teaduslik väärtus on suhteliselt tagasihoidlik. See ei sisalda kuigi palju uut või originaalset teavet, olles vähem detailne ja täpne kui mitmed teised kaasaegsed reisikirjeldused. Tõstkem selles suhtes näiteks esile Johann Ludwig Burckhardti (1784–1817), Giovanni Battista Belzoni (1778–1823) ja Franz Christian Gau (1790–1853) sulest pärit teoseid. Võrreldes teise, seekord Liivimaalt pärit Levandi uurija Otto Friedrich von Richteri (1791–1816) päevaraamatute ning kirjadega, on A. von Uexkülli pärandil pigem etnograafiline kui teaduslik tähtsus. Teisalt ei ole sugugi välistatud, et joonistused, mis on hävinud, oleksid olnud mingil moel väärtuslikud tänapäeva egiptoloogiale, sest viimase kahesaja aasta jooksul on Egiptuses lagunenud või lõhutud väga palju muinasaegseid mälestusmärke. Nii näiteks joonistas rändur Philae, Edfu, Elephantine, Abu Simbeli, Gerf Hussein'i jt. templeid. Prantsuse keele kasutamine päevasündmuste ja muljete ülestähendamiseks tuleneb Lessepsi emakeelest, milles reisijad omavahel suhtlesid. 22.01.1823 on Lesseps, kasutades kohalikku lihttööjõudu, teostanud Elephantine saarel olevas kohalikule vanaegiptuse viljakusjumalale Hnumile pühendatud templis isegi arheoloogilisi kaevamisi.³

Uexküll ja Lesseps jõudsid oma füüsiliselt küllaltki kurnavatel rännakutel üsna kaugele Alam-Nuubia sügavusse: Niiluse 2. kärestikust ca 35 km edelas, kohakeses nimega Semna (tänapäeva Põhja-Sudaanis) asuvalle ja lõhna-ainete jumalale Dedunile ning vaarao Senusert III-le (valitses 1878–1841 e. Kr.) pühitsetud templi põhjapoolse külje piilarile kritseldasid nad endanimelised grafitid, märkides niiviisi

¹ Vt. O. M. von Stackelberg. Genealogisches Handbuch der Estländischen Ritterschaft, kd. 1, Görlitz, 1929–1931, lk. 488

² Käsikiri siinkirjutaja valduses.

³ Päevaraamatu käsikiri, lk. 77–78.

Alexander Freiherr von Uexküll türgi riietuses. Silmapiiril paistab Egiptuse tuntuim sümbol – püramiid. Maali repro

ekspeditsiooni lõunapoolseimat punkti – seega jõudsid Uexküll ja Lesseps oluliselt kaugemale kui 1815. aastal Qasr Ibrimi juurest väliste asjaolude tõttu tagasi pöörduma sunnitud O. F. von Richter ja Sven Fredrik Lidman (1784–1845). A. von Uexküll on isegi teinud 16.02.1823 oma päevaraamatusse uhkeldava varjundiga sissekande: „Ma graveerisin oma nime siia sisse, minu reisi äärepoolseimal kohal.”⁴ Mõlemad initsiaalid on muide alles: „BARON d'UXKULL 1823 Lesseps 1823”.⁵

Huvireis Alam-Nuubias piki Niilust üles- ja allavoolu väärib eraldi esiletõstmist, sest Nuubia (selle algus – 1. Niiluse kärestikust lõunas) oli tollal eurooplaste jaoks suuresti metsik *terra incognita*, kus Egiptuse karismaatilise isevalitseja Mohammed Ali Paša (valitses 1805–1849) oli nominaalne ja seal asuvad muistse Egiptuse tsivilisatsiooni mälestusmärgid veel paljusi läbi uurimata. Nii juhtuski, et Uexküll ja Lesseps olid kohalike ajaloomälestiste esimeste eurooplastest uudistajate hulgas. Nuubia uurimisretk algas 1.

veebruari 1823. a. Philaest korraldatud paadisõiduga lõunas paiknevasse Debodi ja lõppes 25. veebruaril samuti Philaes. Rännumehed ei olnud just argpükside killast.

Järgnevalt olgu esitatud üks näide Uexkülli kirjutamisstiilist, milles üldjoontes kirjeldatakse Abu Simbelis paikneva jumal-kuningas Ramses II-le (valitses 1279–1212 e. Kr.) ja jumalatele Amon-Ra´le, Ra-Harahte´le ning Ptahile pühendatud Suure Templi sisemust: „Kaheksa nelinurkset piilarit, millel seisab samapalju preestreid (*tegelikult surnute jumalaks Osiriseks kehastunud Ramses II. – S. S.*) moodustavad paari-kaupa allee, mis juhib ühte saali, mis jällegi on toetatud neljast piilarist. Siit sisenetakse ühte piklikku ruumi, mille kaudu jõutakse lõpuks Ülimasse Pühamusse, mille tagaseinal on neli istuvat figuuri (*eespool nimetatud kuningas ja jumalused, kelle nimed olid muinasteadusele veel teadmata. – S. S.*), kuus jalga kõrged, kõrgreljeefina kujutatud. Ülima Pühamu keskel asub altar, millel ohverdati (*tegemist on hoopis „Püha*

⁴ Samas, lk. 166.

⁵ Täiendavalt vt. S. Stadnikov. Die Wanderungen des deutsch-baltischen Orientreisenden Alexander von Uexküll in Ägypten und Nubien 1822–1823. – Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion, vihk 146, 1995, lk. 76; F. W. Hinkel. Zwei baltendeutsche Reisende in Ägypten und Nubien 1815 und 1823. Berlin, 2002, lk. I.

lodja" alusega. – S. S.). Ta on välja tahutud kolme jala kõrgusest kivist, mis on altpoolt veidi laiem kui ülevalt. Ümberringi asuvad kõrvalruumid, sügavad toad kivist pinkidega moodustavad salapäraseid nišše kujudega, mis on katki taotud või ümber kukkunud, niššide pimedusse ei suutnud meie tõrvikute valgus sisse tungida. Kogu see vaatemäng viis mind täielikku rahulolul ning see erakordne tundmus, mida ma Habu-sambuli (*Abu Simbeli* – S. S.) maa-aluse templi sügavates käikudes tundsin, kuulub muljete hulka, mis on sügavalt talletunud minu mälu.⁶

Olgu märgitud, et Alexander von Uexküll nägi Abu Simbelit väljast ja seest üleüldse esimese eestimaalasena. Tollal oli arhitektuurimälestis pooleldi liiva alla mattunud. Otto Friedrich von Richteril jäi see unikaalne, arhitektoonilislooduslik elamus paraku läbi kogemata – vaid poolteist päeva jäi puudu.⁷

Pärast Egiptuse ja Nuubia ekspeditsiooni lõppu reisib Uexküll Araabiasse, sealt edasi üle Damaskuse Jeruusalemma ja Küprose kaudu lõpuks 1823. aastal koju tagasi. Hingeliselt veidi maha rahunenud idamaarändur jäi esialgu tegutsema Haimre mõisahärrana. Rahvapärimuse järgi lasi ta sealse lossitiigi kaldale ehitada ühe hommikumaalt, tõenäoliselt Nuubiast, kaasa toodud „nõiduslikult ilusa” naise jaoks mingi islami laadis palvela, koos tähe ning poolkuuga (vastav ususümbol oli veel nähtav 1960. aastal). Eksootilise kaunitari käekäigust aga ei ole midagi teada. Meie kaasmaalase kiindumus Egiptuse kultuuri, muististe ja elu-olu vastu kestis vähemalt 1828. aastani, s. t. kuni uue, lühiajaliseks osutunud minekuni vabatahtlikuna Tsaari-Venemaa väeteenistusse, seekord Türgi-vastasesse sõtta (läks sealt leitnandina erru pärast Adrianoopoli rahu sõlmimist 1829). 1825. aastal kohtus ta Roomas vanaegiptuse hieroglüüfide dešifreerija ja egüptoloogia rajaja Jean-Francois Champollioniga (1790–1832) ning jättis viimasele endast igati hea mulje. Nii kirjutab Champollion 4. veebruaril 1827 oma heale korrespondendile *Sir William Gellile* (1777–1836): „Teatage parun Üxküllile, et

Letronne (*prantsuse klassikaline filoloog ja ajaloolane Jean Antoine Letronne, 1787–1848.* – S. S.) tegeleb tema raidkirjadega ning märgib, et ainult kaks on veel avaldamata. Muide, ta on vaimustuses koopiate täpsusest.” Sama aasta 12. septembril tuleb Champollion Liivimaa rännumeest veel kord meelde:

„Teatage mulle meie hea ja truu kaaslase, suurepärase paruni nimesed, ametid ja tiitlid.”⁸ 1825. aastal avaldas itaalia orientalist Michelangelo Lanci (1779–1867) spetsiaalse uurimuse ühest baasreljeefist Henry Salti (1780–1827) kogust, mille oli talle kopeerinud A. von Uexküll.

Pärast väeteenistust ei pöördunud Alexander von Uexküll enam kunagi kodumaale tagasi, pühendades end peamiselt reisidele, lugemisele, kunstile, kodule ning loomulikult uutele naistele. Samuti valiti ta Peterburi Kunstiakadeemia liikmeks. 8. märtsil 1839 kohtus A. von Uexküll Napolis oma venna Berend (Boris) von Uexkülliga (1793–1870). Vastavalt kokkuleppele loovutas rännumees 14 000 assignaatrubla eest Levandi-reisi ajal soetatud paberid, joonistused ja märkmed Vana-Vigala (Alt-Fickel) mõisa kavandatavale suguvõsa muuseumile ning raamatukogule. See ülimalt väärtuslik ajaloolis-kulturooloogiline pärand hävis esimese Vene revolutsiooni (1905–1907) ajal – 1905. aasta detsembris põletasid talumehed mõisahäärberi maha koos arhiivi ja raamatukoguga. Hävis ligi 5000 arhiividokumenti ning 20 000 raamatut.

Alexander von Uexküll suri 2. augustil 1853. Woldemar von Uxküll (1860–1942) mälestustes „Mein Leben” nimetatakse surma põhjuseks õnnetult lõppenud duelli.⁹ Jälle duell. Seekord saatuslik... Nii kustus veel ühe kirklikult rännuteid, seiklusi ja naisi armastanud mehe eluküünal. Kuigi oma intellektuaalsete võimete ja suurepärase humanitaarhariduse poolest oleks Alexander von Uexküllist võinud saada väljapaistev muinasteadlane.

Sergei Stadnikov

⁶ Päevaraamatu käsikiri, lk 173.

⁷ Lisaks vt. S. Stadnikov. Otto Friedrich von Richter und Ägypten. – *Altorientalische Forschungen*, kd. 18, 1991, lk. 195–203; S. Stadnikow. Otto Friedrich von Richters Forschungsreise in Unternubien im Jahre 1815: Auszüge aus dem Tagebuch. – *Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte*, kd. 15, Münster, 2003; I. Jürjo, S. Stadnikow (Stadnikov). *Briefe aus Ägypten*. Otto Friedrich von Richters wissenschaftliche Reise in Ägypten und Unternubien im Jahre 1815. – www.propylaeum.de

⁸ Lähemalt vt. H. R. Hall. *Letters of Champollion le Jeune and of Seyffarth to Sir William Gell*. – *Journal of Egyptian Archaeology*, kd. 2, 1915, lk. 83–85.

⁹ Vt. Eesti Ajaloomuuseum, f. D 103, n. 1, s. 73, l. 2